

NYELV, BESZÉD

Az ö-zés

A nyelv az emberi szellem közlési vágyának legtermészetesebb kifejezőeszköze. Egyúttal azonban költői anyag és alkotás is, amelyben a kisebb-nagyobb közösség szavának teremtő, ihlető ereje, egyben emberi összetartozása jut páratlan kifejezésre.

A népnyelv, tehát a szegedi népnyelv is gazdag múltnak, hatalmas szellemi és gazdasági észleléseknek tükröződése. Nem csak a népnyelv kiejtésbeli, nyelvtani különlegességeire, hangsúlyozásának tájbeli színeire, megőrzött, elszigetelődött régiségeire gondolunk. Ennek tisztázása a nyelvtudomány feladata. A népnyelvnek itt bennünket inkább az élete, az a szerepe érdekel, amelyet a szegedi nagytáj emberközösségében betölt.

A szegedi nyelvnek más tájak magyarja számára legföltűnőbb vonása az ö-zés,¹ azaz köznyelvi e-féle hangok átváltása (embör, szöm, öszik, ezör). Ennek vizsgálata is inkább a nyelvtudományra tartozik.

Az újabb nyelvtörténeti kutatások szerint az Alföldnek, nagyjából a Csepelsziget, Nagykovács, Hódmezővásárhely, Szeged, illetőleg a Dunántúlnak a Drávavidék—Balaton vonala közé eső délkeleti része a középkorban ö-ző tájszólásban beszélt. A hódoltság bomlasztó, pusztító hatására ez a nagy összefüggő nyelvi egység részekre, szigetekre töredezett és csak szórványosan maradt meg Somogy, Ormánság, Sárköz, Kalocsa, Kecskemét, Nagykovács, Halas, Vásárhely, Makó tájékán. Ilyen archaikus nagy népsziget Szeged is. Mindenesetre az a magyarság, amely közöttük nem ö-ző tájszólást beszél, általában a török után, a XVIII. század folyamán települt más magyar vidékekről közéjük. Így ékelődött a szegedi táj hajdani nyelvi egységébe Dorozsma, Majsa, Félegyháza, Horgos jáász, részben palóc népe. Már régebben beolvadt Földeák kisebb részben palóc eredetű lakossága.

Szeged városának a hódoltság után folyton terjeszkedő törzslakossága a Temesközbe vándorlásával az ott élő kisebbségi magyarság nyelvének uralkodó ö-ző jellegét adta meg.² Népünk már régebben közvetlen földrajzi kapcsolatot teremtett Makó, Vásárhely református, hasonlóan ö-ző népével, a múlt század második felétől kezdve pedig nagy homoki kirajzolásai révén Halas és Kecskemét, sőt Kalocsa vidékének más gyökérszerű, de szintén ö-ző lakosságával.

Az újabb kutatások kezdik tisztázni azokat az összefüggéseket, amelyek a szegedi tájszólás és a *debreceni, kassai, nagyszombati* tanácsai jegyzőkönyvek, céhlevelek és egyéb iratok ö-ző nyelve között a XVI. század harmadik negyedében mutatkoznak. Ez föltétlenül annak a török elől elszármazó szegedi írástudó polgárságnak, literátus rétegnek hatása, amely a főnti városokban telepedvén meg, anyanyelvének szülőföldi

¹ Az ö-zésről újabban *Bálint S.*, Szegedi Szótár. I—II. Budapest 1957; *Péter L.*, Az ö-zés kérdéséhez. Magyar Nyelvjárások I. Debrecen 1952; Vö. még *Bárczi G.*, A történeti nyelvjáráskutatás. MNy. 1947, 81.

² *Vöő I.*, A bánási magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere. Bukarest, 1975. 67-87.

izeit egészen a század végéig megőrzi, sőt az ottani írásbeli gyakorlatban, irodalmi életben is érvényesíti.³ Lehetséges, hogy ezzel a hódoltsági; szegedi, délvidéki elvándorlással keletkezett a *szenci*⁴ és *abauji*⁵ ö-ző nyelvjárásziget is.

A szegedi népnyelv irodalmi forrásaiból, így a XVI. századi írástudóinkról, továbbá hódoltsági és barokk időbeli sorsáról nagyobb összefüggésben a Szegedi Szótár (Bevezetés) és „Szeged reneszánsz kori műveltsége” emlékezik meg.

A szegedi nyelv tudatos megfigyelése, irodalmi alkalmazása a főlsvárosi Dugonics András föllépésével kezdődik. Sajnos, az ő gyűjtői tevékenységéről és stílusának, nyelvkincsének szegedi gyökereiről eddig kielégítő tanulmány nem készült. Különösen az *Etelka* tanulságos számtalan szegedi provincializmusa és szócsoportja miatt. A *Példabeszédek* és *jeles mondások* között is bőven olvashatunk ma is élő helyi szólásokat. Ma már sajnálhatjuk, hogy a XIX. század fordulójának nyelvi és szellemi megújódása folyamán érlelődő köznyelvünkre Dugonicsnak nem lehetett jelentősebb hatása. A modern magyar nyelvhasználat irodalmi és elméleti úttörői, a nyelvújítás irányító munkásai nem merítettek kellő ihletést az ö-ző tájszólás színesebb, zeneibb, melegebb hangszíneiből. Ezzel pedig elkerülhettük volna a mai irodalmi és köznyelvnek az e-szerű hangok túltengésével annyiszor jelentkező egyhangúságát.

Az újabb kutatás mutat rá Kazinczy körének, egyes tisztántúli nyelv művelőknek elfogult szemléletére, hűzódásuknak ösztönösebb okaira. Úgy látszik egyes protestáns írók az ö-zés terjedésében — írja⁶ Benkő Lóránd — a katolikusok nyelvi előnyomulásának nyomát látták,⁷ nyilván az ö-zés kelet-dunántúli és Szeged vidéki jellege miatt. Tanulságosak ebben a vontakozásban Földi János megjegyzései, aki Dayka ö-ző tervezetéről szólva, ezt írja Kazinczynak: „Te pedig, barátom ne engedd magadat az ilyenek által eltsábítani. Ezt egyedül magadnak írom, fogjuk köz erővel a dolgot, nehogy a pápista magyarság, a kiké mindazonáltal nem a legtisztább magyarság, felsőségre emelje magát, és a nyelvben is, mint egyebekben is, törvényt osszon.” A mai kutatások ezzel szemben azonban éppen az ö-zés archaikus gyökérzetére és annyi református tájunkon, városunkban való virágzására mutatnak rá.

Ismeretes, hogy Dugonics a népiség fölkarolásával irodalmi irányt teremtett, ő maga is a magyaros iskola klasszikus úttörője. Ennek országos jelentőségéről és viszontagságairól itt nem szólnunk. Csak röviden arra utalunk, hogyan határozta meg szülővárosának szellemi életét, főleg pedig az utána következő nemzedékek nyelvi érdeklődését és munkásságát.

Említésre méltó az alsóvárosi kolostor viszontagságos életű, érdemes szerzetesének, Takáts Raphaelnak (1749—1820) igen ritka szótára (1791), amelyet szakirodalunk *Toldalék* néven tart számon. Tájszavainak tekintélyes része máig él a szegedi népnyelvben.

Dugonics hatása alatt lát munkához nyelvjárásunk kitűnő korai kutatója, Nátly József (1801—1871) is, aki sógorával, Maróthy Mátyás (1791—1850) literátus szegedi mérnökkel összefogva a nyelvújítás túlzásaival veszi föl a küzdelmet. Külön értekezésben a nyelvi megújulás fő forrásául a népnyelvet ajánlja. Tovább megy azonban a tanácsadáson, mert mindjárt máig mintaszerű szegedi tájszógyűjteménnyel is előáll.

A megalakult Magyar Tudományos Akadémia nyelv művelő programjába, később a Nyelvőr és a Tájszótár gyűjtői közösségébe Csaplár Benedekkel az élükön a szegedi nyelv piarista bűvárai is számosan kapcsolódtak bele.⁷

³ Szeged reneszánsz kori műveltsége 92.

⁴ Szenc, Réte, Magyarbél, Boldogfa, Sárköz, Pusztafödemes, Királyfa, Zonc, Hegysúr, Fél, Jóka, Éberhard. Kovács László szlovákiai kutató még néhány falut is ideszámít; *Kulcsárné Sz. Zs., Ö-zés a Pozsony vidéki szenei nyelvjárásban*. MNy. 1978, 229.

⁵ *Szemkő A., Egy abaujmegeyi ö-ző nyelvjárás*. Nyr. 1904. *Nyirkos I., Az abauji Pusztafalu ö-zése*. Magyar Nyelvjárások 5. Budapest 1958.

⁶ *Benkő L., Az ö-zés irodalmi nyelvi szerepéről*. MNy. 1956, 278.

⁷ *Gáldi L., A magyar szótáriróadalom a felvilágosodás korában és a reformkorban*. Budapest 1957, 250-268.

Sok, igen használható népnyelvi anyagot találunk a modern szegedi szépírók, így főleg Tömörkény, Cserzy Mihály és mások műveiben. Móra Ferenc szókinccse részben lírai jellege, részben a félegyházi és szegedi nyelvhasználat közötti ingadozása, az őzésben annyiszor feltűnő bizonytalankodása miatt, csak óvatosan, népünk szóállományából kiindulva használható föl. Móricz Zsigmond Rúzsa Sándorról szóló regényeinek szegedi tájszavai, szólásai a mi, akkor még kéziratosságyűjteményünkben szarmaznak.⁸

A szegedi hírlapírás a magyar újságtörténetnek alighanem legszebb, legismertebb teljesítménye közé tartozik: erkölcsi puritánság, és odaadó népszerűtetet büszke tudatossággal vállalt provincializmus és európai látókör az irnitudás klasszikus egyszerűségével, a „célszörü szögény embörnek” és szavának szeretetével, irodalmi kultuszával nyilatkozik meg bennük. Csak néhány név: Nagy Sándor (1836—1919), Mikszáth, Palócz László (1859—1932), Gárdonyi, Móricz Pál (1870—1936), Tápay-Szabó László (1874—1941), Terescsényi György, Sz. Szigethy Vilmos (1877—1956), Magyar László (1900—1970) és még olyan sokan osztoznak a Város nyelvi ígétében: a tömörség, érzékletesség, nyelvi ihletettség művészetében.

Mint láttuk, Szeged irodalmi élete, nyelvi virágzása már a XVI. században bontakozik. Ettől kezdve a szegedi népnyelv szavai és szólásai, ízei és fordulatai szüntelenül gazdagítják irodalmi stílusunkat, Szegedi Lőrinc és Tar Benedek színes szólásai, Dugonics hatalmas nyelvi hatása, Kálmány Lajos népköltési anyaga a szegedi szónak mind szélesebb területet nyitnak meg a magyar nyelvformálás világában. Mikszáth stílusa elsősorban a szegedi népnyelv hatására válik tömörré, élővé. Fiának vallomása szerint Gárdonyi „a rövidszavú észjárását” itt tanulta meg. A *Göre Gábor* ö-ző tájszólása is szegedi benyomásokból épült föl. Lehetséges, hogy elsősorban a szegedi származású, illetőleg a szegedi népnyelv iskolájában nevelkedett írók: Mikszáth és Gárdonyi, Tömörkény és Móra hozzák az elbeszélő irodalmi nyelvet az élő, beszélt nyelv meghitt közelségébe.

⁸ SzegSz. I, 15; *Bálint S.*, A Rózsa Sándor műhelyéből. Móricz Zsigmond születésének 90. évfordulóján. Tiszatáj 1969, 658.

SZÓMÁGIA

A nyelvnek a nép érzése szerint bizonyos körülmények és föltételek mellett máigikus ereje van. Innen az eskü, fogadalom ünnepélyes komolysága is. Ez a fölfogás lényegében az imádság lélektanával rokon, továbbá abban a primitív képzeletvilágban gyökerezik, amely a kimondott szónak erőt, sőt kényszerítő hatalmat tulajdonít.

Ezért van az, hogy régivágású öreg szegedi parasztok máig megborzadnak, ha átkozódást, különösen anyai átkot hallanak. Így ha valakit *fenével ötetnek*, azt hiszik hogy az átok megfog. Ezért nagy idejű tápaiak még arra a fiatalra is keményen rászóltak, aki a jószágot fenével etette, szidalmazta. A húsát ugyanis egyszer majd ember eszi meg, akit így a fene, vagyis szörnyű bőrbetegség könnyen kikezdhet.

Innen van az is, hogy jámborabb lelkek valósággal szenvednek, ha Istent *míveltetik*, azaz Isten csúffátott nevével káromkodnak és trágár cselekedeteket tulajdonítanak neki. A káromló szóval ugyanis Istent gonoszul mintegy odaigézik, aki méltó haragját nemcsak a bűnösön töltheti ki, hanem azokon is, akik kénytelen-kelletlen hallgatják, sőt csapásaival bosszút állhat a családon, nagyobb közösségen is. Ezért engesztelésül a társadalom szigorúan büntette a káromkodókat.

Különös módon Tápéről már a XV. századból van írásbeli följegyzésünk.⁹ A Kapisztrán János újlaki sírjánál 1460 táján megörökített csodatörténetek között olvassuk, hogy egy Mihály nevezetű tápai legény szüntelenül káromolta Istent, Szűz Máriát és a szenteket. Megrettenve és kétségbeesetten már el akarta magát pusztítani. Hiába könyörgött János testvér sírjánál, hiába imádkozták rá a papok a feje fölött az Evangéliumot. Továbbra is állhatatos bizalommal könyörgött a szent baráthoz lelkének nyugalmáért, amelyet azután el is nyert. Ebből világosan kítűnik, hogy Mihály tudatában a kimondott káromló szó, átkozódás úgy élt, mint amely meg is fog. A legény úgy érezte, hogy magára idézte a mennyország népének haragját, ítéletét. Erre a szorongásra talált a sírnál enyhületet.

Régebben országos törvények is büntették, de helyi rendelkezésekkel is tilalmazták. Így a városi tanács és a várparancsnok abban a rendeletében (1720) amely a közerkölcsöt a tisztas élet érdekében szabályozza, többek között azt is lelkére kötötte a népnek, hogy ne káromkodjék: *Az Úr Isten ellen való nagy káromkodások magyar nyelven atta teremtette nemkülönbén rác nyelven magok szokásuk szerint és ezek által az Úristent haragra gerjeszteni keményen tiltatnak. Akit pedig len effélékben tapasztaltanak elsőben az templom előtt 50, másodsor 100 pálcával megvertettenek, harmadszor pedig len minden személyválogatás nélkül 12 Forintra megbüntettenek.*¹⁰

A tanácsi jegyzőkönyvek sok ilyen büntetésről számolnak be. Így 1720-ban *minthogy Kocsis János és Kátai Miska civiseink Isten és világ törvényeit megvetni és általhágni, hogy tudniillik: „Istennek nevét Hiába ne vegyed!” Bizonyos csel-csap és mintegy trágár beszédeket Isten Ó szent Fölsége személye megsértésére előhozni, másoknak megbotránkozására nem félemlédtek. Azért, hogy az illetén rossz beszédektül mások is magokat óvják és oltalmazzák, másoknak példájára egyik-egyik 2-2 forintokban marasztaltatnak. Nemkülönbén Osgyániné bizonyos rossz istentelen szitkaiért 2 forintra büntettetik.*

Osgyániné azonban nem foglalta magát jóba. 1722-ben már újra találkozunk a nevével: *Osgyáni Istvánné Kérdő Anna már ennek előtte is rossz istentelen nyelvességért — ki is nem gondolván Isten és világ törvényeivel, sem azoknak büntetésével — rútol káromkodott. Amint ennek előtte is bizonyos bűntetést szenvedett most ismét reiterálta (megismételte). Jóllehet ugyan más büntetést is megérdemelne,*

⁹ Szeged reneszánsz kori műveltsége 121.

¹⁰ Kovács 333.

mindazáltal bizonyos okokra nézve pro hinc et nunc (itt és most) 12 forintokra büntették, és oly föltétel-
lel, hogy egy hét alatt letegyje. Másként 100 pálcával megverették. És ha többször az istentelen nyelves-
kedésben és káromkodásban tapasztaltatik, az ura hátára kötöttevén hóhér által kicsapattatik.¹¹

Máshol már utaltunk rá, hogy azt a halászt, akinek száján a vízen káromkodás csúszott ki, ki-
rakták a ladikból és erre az alkalomra kizárták a halászatból, tehát a részesedésből is. Idéztük azt a
régii hajós rendszabást is, amelynek értelmében a hajóra káromkodós természetű legényeket nem sza-
bad fogadni.

Szómágiás hátterű az is, hogy a villámlásnak az ősi magyar *istennyila* helyett egy-
szerűen *nyila* az alsóvárosi, tanyai neve: *lőcsapott a nyila*. E szemlélet szerint ugyanis
Istennek neve hallatára eszébe juthat, hogy méltó haragjában többször lesújtson földi
bűnös gyermekeire.

A csirkéket, galambokat pusztító kányának *pétör* a tápai neve. El akarják ugyan-
is kerülni, hogy igazi nevének kimondásával odaidézzék. A hajdani tápai halászok a
veszedelmes tiszai örvényt *Szent Pétör vize* körülírással illették, hogy ezzel csilla-
pítsák.

Hallatlanná veszik, ha valaki arról beszél, hogy náthás. Az átragadást ezzel a ki-
jelentéssel kell elhárítani: *a mi kemöncénk is abba repedt mög*. Az asszonyon *rajta van*,
de azt retteg kimondani, hogy a tisztulás.

A kereszteletlen gyereket nem emlegetik leendő nevén, mert a gonoszlélek meg-
hallgatja és még ideje lehet a megrontására. Éppen ezért régebben *Nemtudomka* néven
nevezgették.

A kisgyermeket szívesen illetik gyöngéden ócsárló jelzővel, *te csúnya, te kis för-
telmes*. Tápén még így is: *te kis szemét*, hogy a halál, betegség messzire elkerülje, ne
találja érdemesnek arra, hogy meglátogassa. A magyar parasztembernek Szegeden is,
máshol is *házacskája, tehéncskéje, földcskéje* van, hogy ezzel a már szerénykedéssé ko-
pott, mágikus eredetű kicsinyítéssel a gonoszok kártevő érdeklődését távol tartsa.

A szó mágikus erejébe vetett hit különös teljességben a *ráimádkozás, ráolvasás*
hagyományában élt. Régi szemléletű népünk a kárt, bajt, betegséget szellemi valami-
nek, a gonosz művének érzi, amelyre rá lehet parancsolni, távozásra kényszeríteni.
A ráimádkozások szövegében legtöbbször biblikus képzetek is megcsillannak, ami
egyrészt azt bizonyítja, hogy ősi gyakorlat alakult át, keresztény elemekkel gazdago-
dott, másfelől pedig a középkori liturgia gazdag egzorcizmuskészlete sokszor kövült
meg a néphagyományban.

Egyébként az egyházi gyakorlatban is különleges nyelvhasználat, szinte külön
rituális nyelvezet alakult ki. Az imádság, vallásos ének nyelve általában nem azonos a
szegedi tájszólás hangzásával: részben régieskedő, részben közeláll a művelt köznyelv-
hez. Ez bizonyára hatása a Káldi-féle biblia dunántúli tájszólásának, illetőleg más vi-
dékről való papok irodalmias nyelvhasználatának. Úgy tűnik föl, mintha népünk
imádkozó szavait ilyenformán ünneplőbe öltöztetné, hogy így hite szerint magasz-
talása, könyörgése annál méltóbban jelenhessen meg Ura előtt. Így nem hangzik táj-
szólásban az evés előtti ismeretes imádság: *Mindeneknek szemei* Tebened bíznak Úr-
isten. Vagy énekben: *Bemegyek* szent templomodba.

A beszédnek ezt a kettősségét máshol is megfigyelhetjük. Sajátságos dolog ugyan
is, hogy a nép más tájról származó ember, úrféle beszédmódját, pontosan, „urasan,”
bár enyhe gúnnyal adja vissza.

Mindebben még nem volna baj, hiszen a nyelv ünneplő készsége, illetőleg játékos
kedve nyilatkozik meg benne. Sokkal fájdalmasabb azonban az iskola, a hírközlés
munkája és hatása. Az ebből származó kettősség a művelt, helyesebben félművelt köz-
szellem kényszerítő hatására oda fajul, hogy paraszti anyanyelvét a fiatalja kerüli.

¹¹ Tápay Szabó G. 59.

A köznapi beszéd színezése

NYELVI FORMULÁK. Térjünk azonban vissza a szegedi népnyelv törzsökös világába. Ha a nyelv a közösség szellemi teremtménye, alkotása, fokozottan áll ez a nép nyelvére. Ennek egyik jellegzetes vonása, hogy bizonyos normákat és formákat kötelezően előír az egyén számára. Ezeknek a formuláknak megfelelő alkalommal való kimondása öntudatlanul is kötelező, eltérő fogalmazásnak helye nincs; elmulasztása pedig a paraszti illendőség sérelme volna. Így a házba érkező vendég és a házbeliek között a beköszönés után a következő párbeszéd hangzik el:

- *Hogy vannak?*
- *Köszönjük kérdésit, mögvagyunk. No, üljön lē!*
- *Nem fáradtam el!*
- *Nemcsak az ül lē, aki ēfáradt.*
- *Kérdözzék mán, mé gyüttem!*
- *Majd mögmondod, ha akarod.*

A *hogy vagy?* udvariassági kérdésre, különösen utcai találkozás alkalmával tisztességadás, kedv, hangulat szerint változatos felelet járja: *Mögvagyok. Köszönöm kérdésit. Tudja a jó Isten, minék kérkődjek vele. Sēhogysē, hálá Istennek. Jobban is lōhetnék. Éhogy ē. Csak vagyok. Még ēgy kicsikét. Mint a többi gróf. Mint a szögény grófok a gazdag városba. Virágjába, mint a rohadt tők. Mint hal a szatyorba. Össze-vissza, mint a hetipiác. Mögvagyok a többi közt.*

Amikor valaki tovább már nem ér rá és menni akar, akkor efféle szólásokkal marasztalják: *hónap is nap lösz, a gyüvő hétbül ēgy nap sē múlt, nem hajt a török.*

Bizalmasabb közlésnél e közbeszúrt szavakkal kérik a titoktartást: *embörségöd előtt mondom.*

A táplálkozási illendőség nyelvi formularendszeréről ott emlékezünk meg.

A köszönés szokott, olykor már elmúlóban lévő formulái: *jó röggelt, jó napot, jó éccakát.* Változatok: *pálinkás jó röggelt, szöröncsés jó napot, nyugodalmas jó éccakát.* Öregek hozzáteszik: *aggyon Isten.* A fiatalok már: *kévánok.* Régies formák: *dicsértessék a Jézus, sék a Jézus, dicsértessék,* amihez megtisztelésül hozzáteszik a napszaknak megfelelő köszönést. Az elköszönés, búcsúzás formái: *Isten áldjon mög, Isten hozzátok* Újabbban már: *viszontlátásra.*

A fiatalabb az idősebbnek, a fehérség a már kissé idősebb férfinak, járókelő a ház előtt álldogálóknak, ülőnek előre köteles volt köszönni. Ez utóbbi esetben azonban az idősebb köszönés helyett efféleképpen kérdez oda: *mögálltá? Mögültetők? Mire végződ? Ritkábban: lōhet-ē?*

A köszönés falun, tanyán máig kötelező. Megilleti az idősebb idegent is. Algyón még nem régen is megrángatta a fülét annak a felnőttnak is az idősebb, aki elmulasztotta a köszönést.

A gyereket régebben arra szoktatták, hogy minden járókelőnek előre köszönjön:

dicsértessék a Jézus! Mint más vonatkozásban bővebben is fejtegetjük, még a múlt században is úgy vélték, hogy a *szögedi föld*, a szegedi ember világa addig terjed, ameddig idegeneknek is ezzel a formulával köszöntek oda.

A szervusz, népünk ajkán *szербusz* szóval való bizalmas köszönés öregeknél még ma sem általános. Inkább az *embörnép*, vagyis a férfiak között terjedt el, az egykori közös hadseregben való szolgálat nyelvi emlékeként. „A legények pedig — írja századunk lelegején Tömörkény — a szobába gyülekeznek, és azt mondják egymásnak: szervusz. Ezt a katonaságnál tanulták el egyesek és hazahozták. Kezet is fognak, ami azelőtt nem volt szokás.” Ez magyarázza, hogy a kezet fog és *szербuszol* egyet jelent. Ez azonban nem föltétlenül jelenti a tegeződő kapcsolatot. *Nagyon szербuszolt a miniszter a munkásokkal.*

Öreg alsóvárosiak szavajárása szerint ami nem sokat ér: *nem híjják szербusznak sē.*

SZÓLÁSOK, PÉLDABESZÉDEK, KÖZMONDÁSOK

A népnyelvben valami friss természetesség, találó megfigyelés ragad meg, ami a mondanivaló művészi kifejezéséhez elsősorban a környezet adta lehetőségeket hívja segítségül.

A nem jószívűből adott ajándéokra szokás mondani: *száraz kéztű szakadt*. Főzni kellene: *ē kéne zavarni a macskát a tűzhelyről*. A fázós macska ide szokott húzódni. Azt a családtagot, aki elkésik a közös evésről: *balkézzē várják*. Aki reggelig mulat a kocsmában: *kalap alatt hál*. Máshol bővebben is írunk róla, hogy a férfiember régebben a kalapját még a szobában sem vette le. Aki okosan tud hallgatni: *bölcsesség vizit vőszí a szájába*. Aki nem szeret dolgozni, várja a jószerencsét: *csak az eget nézi*. Főlakasztották: *tarogján mönt a sírba*. Öngyilkos lett: *erőszakkal mönt az Isten nyakára*.

A népnyelv sokoldalú ötletessége, kifejező ereje, szemléltető képessége a hasonlatokban is megnyilatkozik. Eredetüket alig lehet tisztázni. Sokszor valami szokatlan, egyszeri eset vált tipikus hasonlattá. A részleteket már elfelejtették, de a csattanó megmaradt.

Dicsekvő emberről mondják: *neki is két óralika van, mint a szögény embör malacának*. A lusta embör: *pattan, mint hathetes hamuba a szikra*. A házsártos ember: *olyan, mint az ördögkötötte rokka*. A kényes ember: *kinyúlt kilenc kutya hosszára*. Természetesen még sok más.

Népünk nyelvi tudatában, nyelvhasználatában számos szólás az átélt múltra, sokszor régmúlt évszázadokra emlékeztet.

A *kutyafejű tatárok* könyörtelenségét idézi a *nem hajt a tatár*, vagyis ráérünk, nem kell annyira sietni. Kérdőszavakba van tréfásan beleszöve: *mi a tatár?* Hasonló a *tudja tatár*: én bizony nem tudom.

A kunok évszázadokon át szomszédságunkban éltek, sokan bele is olvadtak a szegedi népbe. Aki mohón, egyhajtókára sokat iszik: *kunul iszik*. Az alattomosan lapító kétszínű emberre máig mondják az alsóvárosiak: *kunhitű*. Nyilván hajdani, Dugonics hallotta szegedi példabeszéd volt a kemény, rátarti emberekre: *oly kevélyen sétálgatnak föl és alá a sikátorban, valamint a kunok komondora a Csorva homokon*.¹² Tudnunk kell, hogy Csorva a Városnak hosszú évszázadokon át pusztája volt, amelyen a kunokkal közös legeltetési jogot élvezett.

Messziről jött embertől öregek szokták kérdezni: *mi hír Budán?* Ez a kifejezés még nyilván a középkorból maradt fenn. Dugonics későbbi bővebb változatát is hallotta: *mi hír Budába? Némöt van a várába*.

A török világot idézi: *ráérünk, nem hajt a török*. Messzire ment, nyoma veszett: *ēmönt ipiliomba*. A hódoltság idején *imperium* a királyi Magyarországot jelentette.

¹² Bővebben Példabeszédek.

A *kuruc embör* makacs, szigorú, nem enged a maga igazából. A veszedelmes, inséges időszaknak máig *kurucvilág* a neve.

A több évszázados Habsburg-uralom, amelyet Bécs mintegy összefoglalóan jelképez, népünk szóláshagyományaiban is nyomot hagyott, Már Dugonics följegyezte: *sokat végeznek Bécsben, de elrontják az égben*. A mai népnyelvben: *évézlik Bécsbe, érontik az égbe*, vagyis a földi hatalmasok népnymorító szándékaikkal sokszor szégyent vallanak.

Számos mondai háttérű szólás él a boszorkányvilág, továbbá a bűbajos hiedelmek, babonák köréből még a mai népnyelvben is. Eredeti jelentésük sokszor már elhomályosult, de titokzatos, mágikus gyökérzetüket érezni. Szerencsénkre a szegedi boszorkánypörök (1728) forrásnyaga lehetővé teszi, hogy legalább két évszázadot áttekinthessünk. A vádlottak vallomásai, nyelvi megnyilatkozásai és a mai szegedi köznyelv szólásai, hiedelemháttére között sok meglepő hasonlatosságot, sőt egyezést találunk.

Egészen ősi képzetvilágban gyökerezhet az *öszik-iszik rüla*, tápai változatában *öszik-rág* (valakit) szólás: mindig a nyelvéen hordoz, elrágalmaz, végső fokon tehát megrontani törekszik. Ehhez Fokos Dávid meglepő votják és vogul párhuzamokat idéz.¹³ Egyik votják ráolvasás ezt mondja: „Ha izzó kövön, izzó vason keresztül birok menni... ellenséges, vést hozó szellem: akkor ehed meg, ihasd meg ezt az embert.” Egy másik: „Amidőn a tejútát táncolva, taposva rajta... teljesen megettet megittad... akkor edd meg, idd meg ezt az embert.” Ide tartozik a szegedi boszorkánypörökben előforduló *mögösz*: boszorkány tudománnyal elpusztít. 1731. *Ez (kislány) nem csak meg van rontva, hanem meg is van éve. Ha előbb hívtatok volna, segíthettem volna rajta*.¹⁴ Manapság is arra az anyára, aki méhének magzatját elvéteti, elemészi, Tápén ezt mondják: *mögötte a gyerekit*.

Az önző, csak magára költő, mással nem törődő ember tápai szójárás szerint *mindönt a maga hasára keny*. Ez még talán a bálványra kent pogány ételáldozat emlékképe. Nyilván összefügg vele, amit annak mondanak, aki kínálásra vonakodik enni: *ögyé, vagy a hasadra kötöm!*

A boszorkánypörökben is előforduló praktikák értelme századunkra természetesen már jórészt megszeliült, illetőleg módosult. A *nyakán van, nem tudja lerázni a nyakáról* szólás akkor használatos, ha kellemetlen, rosszkor jövő vendégről van szó, akinek jelenlétéhez még jó képet is kell vágni. A boszorkányhit szerint a bűbajos ráül alvó áldozatának nyakára, és vagy a vérét szívja, vagy pedig megnyergeli és ellovagol rajta a Szent Gellért hegyére. 1731. *Karácsony előtt circiter három héttel a fatens fiát az boszorkányok megnyomták hétszer hol holló, hol disznó, kutya és más képekben*.¹⁵ Itt nyilván lidércnyomásos álomról van szó, amely ellen még századunk elején is Alsóvároson úgy védekeztek, hogy fokhagymakoszorút akasztottak éjszakára a rosszul alvó nyakára.

Kocsonnyája: áldozata valakinek. Ma is mondják: *ez a gyerekek is az apja kocsonnyája, mindég ütötte-verte az ártatlant*. A boszorkányok a pörök anyaga, de a néphit szerint is áldozataikat beteggé nyomoríthatták, idegzetüket annyira tönkretették, hogy úgy reszkettek, mint a kocsonya. Egy Kókainé nevű javasasszony 1737-ben úgy megrontotta Balogh Jánosné gyermekét, hogy behalt. A kislány torára jövő Kókainénak Balogh Jánosné ezt mondotta: *jüttél kocsonnyádra?*¹⁶ Kókainé semmit sem

¹³ Fokos D., *Eszik-iszik róla* Nyr. 1940, 26.

¹⁴ Reizner IV, 487.

¹⁵ Reizner IV, 469.

¹⁶ Csajkás B., 13.

felelt. Úgy tett, mintha nem hallotta volna. 1744: *Az lányod Lantos Margit kocsony-nyája.*¹⁷

Szele: oka, bajszerzője valaminek, ilyenféle kifejezésekben: *az én káromnak is ű a szele.* A levegőben repülő boszorkány forgószelet, pusztító vihart támaszt, és szele nyomán baj, kár keletkezik. 1728: *Esztendeje pünkösöd tájban egy nagy forgószelel támadván, abban levő boszorkányok pofon ütötték a fatenst. Az időtől fogvást a szemvilágától megfosztatott.*¹⁸ Idetartozik még a névmágiás eredetű *Szépasszony szele* kifejezés is, amely nem más, mint szélhűdés. Ismeretes, hogy a *szépasszony* szó a boszorkányt helyettesíti. Egy *kübekházi*, Kálmány följegyezte hiedelem szerint Szép-asszony szele érte azt az embert, akinek a fele félrehúzódik.¹⁹ Ebből a képzetkörből az ország többi részéről is ismerünk példákat. Érdemes még ehhez hozzáfűznünk, hogy *szőregi* hagyomány szerint a boszorkányok nappal forgószelelben járnak.²⁰ Ha szél támad, beleülnek. Úgy lehet őket meglátni, ha szitába visszajáról nézünk bele. A szitával, az egykori sámándob paraszti utódával való bűbájlást idézi a szegedi népnyelvben is: átlát a szitán, vagyis mesterkedéssel, furfanggal nem lehet megtéveszteni. Nyilván a *Szépasszony szele* képzetköréből sarjadt a nagy családi pörpatvart jelentő szólás is: *nagy forgószelel vót náluk.*

A rosszindulatú, komisz, összeférhetetlen ember *kutyazsírra kenyekszik, kutyazsírra van mögkenyeködvé.* A kutyazsír a szegedi boszorkánypörökben emlegetett bűvös szer. 1728: *A zsír ott állott a hordó alatt, ha azzal megkente...mindjárt lóvá lett. Azt lózsírbul, kutyacsontbul, zsírbul csinálták. Elevenből is kivették.*²¹ A szólás alak-és jelentésváltozata a fősvény, hamis embert jellemzi: *kutyahájjá van mögkenyekedve.* Kopott változata: *mindön hájjá mög van keneve,* vagyis furfangos. Fősvény: *kutyazsírra van mögkenve a bugyellárisa.*

A harmatot elveri előle: megelőz valakit a haszonszerzésben, lány szüzességének elvételében. A mai szólás csak a boszorkányhiedelmekből érthető meg. A bűbajosok más földjén Szent György éjszakáján harmatot húztak, hogy a föld hasznát, továbbá a termését megevő tehené tejét megszerezzék e praktikával maguknak. 1728: *Szőlőkben és búzáknak lepedővel szedték a harmatot és kifacsarták, korsóba szedték.*²² Öregek a bűbajosok harmathúzását máig emlegetik.

Az olyan emberre, akinek föltűnően sok tejet ad a tehene, azt mondják: *tán még a kútágast is mögfeji.* A ma már tréfássá enyhült szólásnak valamikor félelmetesebb volt a képzetháttere. A boszorkányok ugyanis a néphit szerint meg tudták a kútágast, a tejesedényeket tartó ágasfát, ujjast, azaz kabátfélét is fejni, és ezzel más tehenének hasznát maguknak megszerezni. 1728: *Az ujjast is megfejték, megfűrték.*²³ Bűbajosok vitték el a tejet: *mögsopták a tehenet,* vagyis elapadt.

Aki esztelenül dűl, pusztít, tönkretesz mindent, ami útjába akad, arra ezt szokták mondani: *nem nyöl fű a nyomába.* Ez is valamikor a boszorkányok rontó tudományához tartozott. 1728: *Ahol Rózsa Dániel, Borbála és a fatens leült, ottan nem nyöl fű.*²⁴ Megronthatták, megbüvölhették a füveket is. Ennek szólásbeli nyoma: *jó fűre hágott,* vagyis dorbézolt, szabdalányokkal mulatott.

Akit dorgálásban részesítünk, keményen megintünk, annak *mögmoszuk a fejit.*

¹⁷ Reizner IV, 531.

¹⁸ Reizner IV, 432.

¹⁹ Gyermekijesztők 17.

²⁰ Kálmány II, 220.

²¹ Reizner IV, 419.

²² Reizner IV, 317. Ehhez utalunk Szent György napjának hagyományvilágára is. Vö. Tombáczi János meséi 614.

²³ Reizner IV, 402.

²⁴ Reizner IV, 416.

Ez is boszorkányművelet volt. 1728: *Megcsalták őt a boszorkányok, a fejét megmosták és azután mintegy megbolondult és úgy adta magát közikben.*²⁵

Ha elakad a szavunk, ma már egész gyanútlanul mondjuk: *mintha mögkötötték vóna a nyelvemet.* Eszünkbe sem jut, hogy valamikor ez is tétemény volt.²⁶ 1728. *Ha az ördögök le nem kötötték volna az nyelvét, mint elsőben, midőn bíró úr házánál volt, kimondotta vóna.*²⁷ Szájról is: 1728. *Az száját úgy megkötötték, hogy nem is szólhatott tegnap, mikor fürösztelni vitték.*²⁸ Nyilvánvalóan ennek a képzetkörnek a fejleménye: *fő van vágva a nyelve,* azaz őszintén, sőt gorombán megmondja az igazat.

Ha valaki rossz fát tett a tűzre, kimutatja a foga fehérjét, arra öregek manapság is ezt mondják: *kigyugta a zászlót.* 1728: *Bemenvén hozzája Kerela (boszorkány), a zászlóval által ütötte a fátens s az gerendába függesztette és kényszerítették, hogy álljon közikbe.*²⁹ Régi alsóvárosi hiedelem szerint a boszorkányok házán piros zászló leng, de ezt csak a beavatott, a bűbajos látja meg. Más magyarázat szerint: a boszorkányok csak akkor szokták kidugni házukra a piros zászlót, ha hasonló bűbajos közeledik feléjük. Kálmány *magyarszentmihályiaktól* halotta,³⁰ hogy amikor a boszorkányok összejönnek, akkor mulatoznak, dorbézolnak. Van fejedelmük is. Az öreg Varga beszélt, hogy amikor ő még legény volt, kileste őket. Úgy tizenegy óra után ment haza éjszaka. Levetette a gatyáját, keresztülbújt rajta, vagyis az egyik gatyaszáron. Meglátta minden házon a piros zászlót, ahol boszorkány volt.

Talán még a hajdani boszorkányképzetekkel is összefügg a *bakja van* valaminek, vagyis bővében van, amikor mások szűkölködnek. *Bakja vót a vásárban a marhának. Gyere, ott van a bakja a szép szállónak.* A szokatlan bőséget mintha a kecskebak képében ugrádozó, fajtalanokódó ördög varázsolná oda. A szólás jelentése napjainkra természetesen már megszélidült.

Világos, hogy más, egyébként köznyelvivé vált szólások előzményei a szegedi boszorkánypörök anyagában is megtalálhatók. Ezeknek számbavételét részben már Kertész Manó elvégezte. Ilyenek: *mögkötö magát,* vagyis csökönnyössé válik, nem áll kötélnek. Újabb tápai változatban: *mögkötö magát, mint a némöt ló. Rákötö magát:* ráerőszakolja magát, főleg a lány a legényre. Bűbájoló lánypraktikákat máig emlegetnek.

Aki önzetlen fáradságáért, derekas munkájáért csekélységet kap viszonzásul, méltatlan ellenszolgáltatásban részesül, arra Szegeden azt mondják, hogy *kigyugták a szömit.* Alakváltozata: *kitürülték a szömit.* A szólás azonban valamikor félelmetes téteményt rejtegethetett, amelynek jellege a szövegekből nem állapítható meg pontosan. A bűbajosok talán megvakították, talán elkápráztatták áldozataikat. 1728. *Kerela mondotta, hogy dugják ki Csamangó János fiának szemét, de a fátens nem engedte, hanem erejét vették el. Dohár Katinak is a szemét kidugták Kőkényével.*³¹

Bár a szegedi boszorkánypörökben nem fordul elő, mégis ebből a képzetkörből sarjadt a Dugonics közölte 'ármánykodik, bűvös erővel odavon' jelentésű szólás: *főzi a kapcát.*³² Ennek a szólásnak országszerte ismert rokonsága van. Ide tartozik ez is: *odamosták a lábát,* vagyis bűbajos praktikával odaédesgették a házasulandó

²⁵ Reizner IV, 398.

²⁶ A kötéshez fűződő szólások országszerte gazdag változatokban ismeretesek. Kertész M., Szólasmondások. Budapest 1922, 77.

²⁷ Reizner IV, 395.

²⁸ Reizner IV, 382.

²⁹ Reizner IV, 476.

³⁰ Gyermekijesztők 3.

³¹ Reizner IV, 412.

³² Etelka I, 438.

legényt a lányhoz. Jelentésmódosulás: mindig oda van valahol (így a kocsmában), csak otthon nem szeret lenni.

A *lová tesz* szóolás manapság elámitást, félrevezetést jelent, és van valami derűs árnyalata. Az a szerencsétlen áldozat azonban, akit a boszorkányok *lová töttek, mögnyergeltek*, azaz büvös kantárjukat a fejéhez vágják; kénytelen volt túrni, hogy a boszorkány — már természetesen a hiedelmek szerint — ráüljön, és oda vitesse magát, ahova éppen akarja. Rendesen a Szent Gellért hegyére. 1728: *Borbála Kökényné képében Kántor Pál fiát vitte el lónak. A boszorkánynak: a kantárja pedig csak egy darab szijaescka volt, hol szemét, hol pemét, hol macska, hol mit kaphatott, szintén olyan paripa vált belőle, mint az valóságos ló. És közöttük olyankor egy sincs rút vagy vén személy, hanem mind szépnek látszik.*³³ A hiedelemhez, illetőleg szóláshoz egész kis mondanakör is képződött. Így a boszorkány eszén túljáró kovácslegény maga változtatja *lová*, sőt meg is patkolja a búbájost, akiről reggel kiderül, hogy a gazdasszonya. A hiedelem hátterével magyarázható a szónak tanyai 'föülümül' jelentése is. *A Mári nénin mán jó ějárt az üdő, de még a nagylányokat is mögnyergeli a táncolásba.*

A rosszul viselkedő gyereket inkább mást csak öregek ajkán élő szóval *mögazsagol*ik, azaz megverik. Az *azsag* alapszó a szegedi népnyelvben már nem él. Régebben a pizskafát, pemetőlőt, tehát a kenyérsütéshez használatos egyik eszközt jelentette, amelyen a boszorkányhiedelmek szerint a búbájosok a Szent Gellért hegyre nyargaltak. A szó a szegedi boszorkánypörökben is előfordul. 1728: *Az ura mellé hol söprút, hol pedig azsagot vagy más valamit tett, midőn elment éjjel közikben a boszorkányoknak.*³⁴ Itt tehát az *azsag* a boszorkány külső alakját öltötte fel, hogy jámbor urát megtévevessze.

A toprongyos, kócos, rosszkedvű fehérség *olyan, mint a búti boszorkány*. A szóolás nem fordul ugyan elő a szegedi boszorkánypörök vallomásaiban, de nyilván már akkor is élt a szegedi népnyelvben. „A böjti boszorkányok — írja³⁵ kissé tudakosan Dugonics, akinek édesanyját az utókor hibásan boszorkánynak híresztelte — nagybőjtben a Szent Gellért hegyére éjszakánként sűrűn nyargaltak. És így a nyargalásban borzas haját nyertek,” Dugonics jeles mondásai között olvassuk a boszorkánynak ezt a szorongásból fakadt körülírását: *Gellérthegyi búbájos*. Egyéb névmágiás megnevezése: *égetnivaló, tűzrevaló, búbájos, búbájos*.

Ha a gyerek valami csekélységért társára panaszkodik, a felnőttek ezzel a tréfás szólással próbálnak neki elégtételt szolgáltatni: *majd hátul kössük a sarkát!* Dugonicsnál: *tüstént farodhoz kötöm sarkadat.*³⁶ Az országszerte ismeretes szólást O. Nagy Gábor részben a szegedi boszorkánypörök anyaga segítségével fejtette meg. A saroknak, lábnak hátrahúzása, összezusgorítása, és ezzel a járás megakadályozása *tétemény* volt. 1733: *Dóka Ágnes az egészséges gyermeken kezeit végighúzta, a gyermek lebetegedett, és harmadnapra mind a két lába alfelihez zsusgorodott.*³⁷

A hajdani látványos kínzások, testi büntetés, emlékezetét a köznyelv, de a szegedi népnyelv szólásai is őrzik. Hangulatuk természetesen már megenyhült.

A régi kínzások egyik eszköze volt a *csiga*.³⁸ A vádlottat elesigázták, hogy vallo-mást, hozzájárulást csikarjanak ki belőle. 1728: *Ennek előtte circiter 6 vagy 7 esztendőkkel a boszorkányok hozzája jártak csigázni és kényszeríteni, hogy álljon közikbe.*³⁹

³³ Reizner IV, 399.

³⁴ Reizner IV, 390.

³⁵ Példabeszédek II, 33.

³⁶ Példabeszédek I, 27.

³⁷ Reizner IV, 532.

³⁸ Kertész M. 224.

³⁹ Reizner IV, 376.

Mögnnyút: elpáhol. *Harapófogóval sē löhet belüle a szót kivönni*: állhatatosan hallgat. *Körömszakaditág tagad. Rásüt*: tüzes vassal megbélyegez, most: ráfog, gyanúsít. Talán ez is: *alöonti a forót*, vagyis hirtelen kínos zavarba hoz valakit, „befüt” neki. *Nem viszi ē szárazon*: meglakol érte (tréfásan is). *Möghurcol*: elrágalmaz. Régebben szégyenszemre, *világ csúffjára* végighurcolták a bűnöst a városon. Olykor utána derült ki, hogy ártatlan. Nyilvánosan úgy is megszégyenítették, hogy kikötötték, *kipöllöngézőték* a városháza előtt álló, *pöllöngér* néven emlegetett szégyenoszlophoz. Mai jelentése módosult: a világ szájának ad át.

A *szabadságharc* eszmevilágához, Kossuth tanításához való hűségre, majd pedig egyáltalán a makacs következetességre utal a nálunk sem ismeretlen szólás: *nem enged a negyvennyócbú*. Aki konokul ragaszkodik a régi hagyományokhoz, arra tréfálkozva, mégis elismerve mondják: *negyvennyócas embör*. A fiatalabb nemzedékek fölszabadultabb viselkedésük miatt tréfásan így védekeznek az öregek előtt: *kiszáradt a szégyönfa még negyvennyócba*. Olyan emberre, aki hirtelen eltűnt, és többé soha nem tért vissza, ezt mondják: *ömönt, mint Kossuth*.

A szabadságharc után hírhedté vált szegedi *betyárvilág* emlékezetét több szólás is őrzi. A bűnöst utoléri a büntetés: *a Jóisten kiröndöli a betyárnak az akasztófát*. Konok összeférhetetlen a természete: *betyárhít van benne*. Aki nem tisztességes útonmódon éli világát; *betyársággā keresi a kinyerit*.

Aki eltűnik a helyéről, és észrevétlenül, búcsúzkodás nélkül távozik, arra öreg alsóvárosiak ezt mondják: *möglépött, mint Dugonics*. A szólás az író szegedi szobrával kapcsolatos, amely nem volt mindig a mostani helyén, a róla elnevezett tér közepén. Az árvíz előtt még a szélén állott, közvetlenül az egyetem épülete előtt. A szobor átköltöztetése annyira megragadta népünk nyelvi képzeletét, hogy Dugonics maga is hőse lett egy szegedi szólásnak.⁴⁰

*

A népnyelvnek legnagyobb remeklései közé tartoznak a közmondások a paraszti életbölcsetségnek színes fogalmazású, csattanó tömörségű kifejezései. A közmondást a közösség szinte kötelező érvényű igazságnak fogadja el, amelyet az egyénnek nem illik megföllebezni. Sok vitát vág ketté, nem egy pörpatvart oszlat el egy-egy idejében alkalmazott találó példabeszéd. *Ha akar, lögyön templom, minek az a kápolna*: elhátározásainkban ne legyünk kicsinyesek. *Füstöl a kémény, de nem tudjuk, mi főj alatta*: a látszat csal. *Annak adja az Isten az olvasót, aki nem tud rajta imádkozni*: annak van vagyona, aki nem tud vele élni, csak ül rajta. *Mindön koszos malac tanál magának dörgöldzöfát*: minden zsák megtalálja a maga foltját. *Teremtő vóna, csak Mögváltó lögyön*: nem elég tervezgetni, ábrándozni, valóra is kell váltani, amire szükség van.

A népköltészet peremének műfajai

Joggal sorolhatjuk az ihletett népnyelvi alkotások közé a következőkben bemutatott műfajokat, melyek a szavak mesteri játékáról, pattogó ritmusáról és elnagyolt szövegezésük ellenére szerkesztő ösztönről vallanak.

HÍRVERSEK. Népünk nyelvi humorára igen jellemzőek ama falubeli, vőfélyféle verselöktől származó rigmusok is, amelyek egy-egy találó sorban valami furcsa, „egyszeri” esetre vetnek rövid, éles pillantást. Inkább csak emlékeztetik velük a falu népét, amely úgyis ismeri a hiteles személyi hátteret.

⁴⁰ Péter L., Möglépött, mint Dugonits. Ethn. 1974, 523.

Kömpöc, Sövényháza, Beodra bemutatásánál már olvashattunk ilyeneket.⁴¹ Most itt még a szintén szegedi törzsekből származó *kisiratosi* gányósarjadékok hasonló nyelvi hagyományaiból⁴² idézünk:

Kisütött a holdvilág Lackó Janiéknál.
Üstben főzik a céklát Tóth Antaléknál.
Nyársan sűtik a halat Varga Janiéknál.
Farral gyün ki a tehén Dani Janiéknál.
Három cigány hegedül Sebök Jóskaéknál.
Pockot fogott a kutya Öze Janiéknál.
Zsákkal mérik a diót Búza Pistaéknál.
Elromlott a rádió Búza Antiéknál.
Énekölik a himnuszt Sarusi Jóskánál.
Kénálgatják a nagylányt Basa Mihályéknál.
Zsákkal lopik a dohányt Burga Pistaéknál.
Kukurécul a kakas Bari Antiéknál.
Összeverték a kotlát Hallai Janinál.
Mögfiadzott a macska Kovács Andráséknál.
Fiadzik mán a kutya Tóth Margitéknál.
Szabik mán a bő gatyát Torma Piroséknál.
Borotválják az embört Borbély Ilkáéknál.

A FALUCSÚFOLÓK is ide sorozhatók, amelyek nyilván szintén vőfélyi eredetű tréfás nagyotmondások. Kálmány Szőregen jegyezte föl⁴³ a múlt század végén:

Jászság, Kunság jártomba szarkák káromkonnak,
A berényi malomba verebet patkolnak.
Szöged mellett Dorozsmán baglyok furulyálnak,
Töltésön a sok gyikok bugyitancot járnak.
Tibetön a takácsok nadrágot fejelnék,
Szögváron mög a szűcsök ködment köszörülnek,
Vásárhelyön a rántottát vasvállal hányják,
Kígyóson a gombócot gereblyével tolják.
Tápén a gyékénycsillát pásztortának híjják.

„Volt alkalmunk — írja⁴⁴ Kálmány — megfigyelni az ily költést. Lőrincfalva lakosai az uraság kénye-kedve szerint változnak. Egyik megy, másik helyébe jön, s e szerint kell változni a gyermekek ajkán is a lakosokat gúnyoló versnek. Ily lakás-cserélés után nemsokára írtam le e gúnyolódót:

Váci mögási,
Pap papoli,
Ugri átugri,
Bögő böggözi,
Borbé borotváli,
Kántor éléneköli,
Némöth nézi,
Darázs mögcsípi,

Csincsák csináli,
Szíveri mögveri,
Kontér kotyogtati,
Köles mögkavari,
Maruzs folyik,
Rúza kinyílik,
Biacsi nagy csacsi,
Legszöbb embör Kis Laci.

Görbe möggurgulyázi,
Pakai mögvakari,
Márkit fómártik,
Király legnagyobb úr,

⁴¹ *Dömötör Á.*, Csúfolódó vers Kálmány Lajos gyűjtéséből. MFMÉ. 1972/73, 185. Itt utalunk még egy szajáni, magyarázatlanul hagyott töredékre is. *Kálmány* III, 82.

⁴² Iratosi kertek alatt 203. A gyűjtő sajnos, nem utalt az esetek hátterére.

⁴³ *Kálmány* III, 82. Tibet = Kübekháza.

⁴⁴ *Kálmány* III, 273.

Varga mögmari,
Pálinkát üvegbe dűti,
Sövény mögsózi,
Sirovica sír.

És így szedték a gyerekek egyik utca nevét a másik után a mellé mondott szóval rímbe. Csak arra vigyáztak, hogy a név a mellé mondandó szóval rímeljen, és kívált az új lakosokat olyanoknak ne mondja, amilyenek nem... E néhány sorból látjuk, hogy a gyermekek elő- és utórímzésre törekszenek, s leginkább a névszót veszik figyelembe, ahhoz mérten faragják a rímet és a legritkább esetben vannak tekintettel a személy tulajdonságaira.”

TALÁLÓS MESE ~ TANÁLÓSKÉRDÉS. Ilyen fajtájú nyelvi játékból számos érdekes, ötletes él a szegedi nép körében is, amely tudvalevőleg éles megfigyelésnek költői formába rejtése, valamely tárgynak körülírása, hasonlóság keresése elütő dolgok és fogalmak között.

„A népköltés legtöbb ága — fejtegeti⁴⁵ Kálmány — inkább kedvtelőül, mint észfejesztőül szolgál a népnek. Az észfejesztők között első helyet a tanálgató mesék foglalják el. Kötekedő kedvből adják föl ugyan, de megfajtásokkal sokszor ugyancsak foglalkoztatják az észet. Felosztásunkat követve nehezeknek a *tárgyat leírókat* kell neveznünk. Leírónak mondjuk azokat, amelyek a tárgyat képekben írják le, és ezek a legnehezebbek. Ilyen a következő:

Elú mögyön nádula,
Keze-lába korcsolya,
Szőr maga, szőr nadrágja,
Szilágyi bárson szakálla?

Itt a kecske ember képében van élénk állítva: van neki keze, lába, nadrágja... Más példa: *Parton hó, völgybe víz, rúzsza nem virít, harminckét testvér nincs égyütt?* Az öregember haja, szeme, arca, foga.
A mi alsóvárosi gyűjtésünkéből:

Úton mén a tipe-topa,
Hátán van a gile-gonya.
Szöme négy, füle négy,
Körme pedig huszonnégy.
(Juhász a számaron)

Fölültem a zörgökére,
Émöntem a morgókára.
Vöttem lukaskát,
Beletöttem a vöröskét.

Odamönt a szőröske,
Úgy mögvágtam a lapáttal,
Belefordult a pörnyébe.

(Fölült a kocsira, elment a piacra, vett fazekat, húst tett bele, odament a macska, ez aztán kikapott).

Ehhez a típushoz idézünk még *Alsóvárosról*, Kéri Julis ajkáról, majd *Magyar-szentmártonból*, végül *Kisiratosról* egy-egy jellegzetes prózai példát:

Eccör egy lánynak a testvérjít befogták rabnak. Mindég járt a bíró nyakára, hogy engedjék ki, mert a testvére nekü nem élhet, nincsen sénkije sē. Aszonták neki, hogy kieresztik, ha olyan kérdést tud kilenc úrnak tönni, hogy nem tanálják ki. Na jó van, evvel émönt haza.

⁴⁵ Kálmány III, 311.

Vót nekik egy hasas lovuk. A lány kihalította a hasát, kivitte belüle a csikót, mögfözte, mögsütötte. Vágott egy nagy hantot, ezt fővitte az udvaron egy fára, föl az ágak közé. Ű maga a hant alá ült, ott övött a csikóhúsbú.

Újra emönt a bíróhon, ott aztán föladta a kilenc úrnak a kérdést: Öttem süttet, föttet, világra nem szülöttet, fődön fölül fa tetejibe, főd alatt. Tanálgatták mind a kilencen, de nem gyűttek rá, hogy mit övött a lány.

Így aztán a legény kiszabadult.⁴⁶

Égy embört elítéltek, — szól a *magyarszentmártoni* kérdés. — Kú közé rakták, hogy majd ott möghal. De a lánya égygetértött a kúmvissel, hogy hagyjon annyi helyet, ahun mögszoptati az apját. A lány amőre csak mönt, mindönütt hajtogatta: az apámnak anyja löttem, sirat engöm a fiam: az anyámnak az ura.

Kérdözték az urak: hogy mondhat olyat, hogy az apjának anyja lött? Aszonta a lány, mögmondja, ha az apját kieresztük a börtönbú. Mikö kieresztötték, mögfejtötte: az apjának anyja lött, mer szoptatta, mikor a kú között vót. Az apja mög a fia lött, de az apja az ű anyjának ura is vót.⁴⁷

„Dohányfűzėskor — írja⁴⁸ *kisíratosi* hagyományként Kovács Ferenc — mindenki örül egy-egy nehezebb találós kérdés megfejtésének. Ha viszont senki sem tudja kitalálni, megtörtént, hogy a kérdőző csak bizonyos ellenértékért hajlandó a megfejtést elárulni. Ez az oka, hogy a faluban megfejtetlen találós kérdések is élnek. Például Tóth Mari néni mondja, hogy fiatal korában, az 1910-es években adta föl egy legény dohányfűzės közben az alábbi találós kérdést:

Lovagolni kurta farkún, paripa körme tetején,
Akit nem bír mög a háta, járjon a fején.
Amott ül égy sárgarigó égy létörött ágon,
Fejtsétök mög, ha tudósok vagytok a világon.

A legény rövidesen katonának ment, a háborúban meghalt, s kérdése a mai napig megfejtetlen maradt.”

„A *leírók* közé soroztuk — folytatja Kálmány — azokat is, melyekben a tárgy jellemző vonásait látjuk egymás mellé állítva, leírva. Ezek már sokkal könnyebbek a megelőzőknél, mivel a képes beszéddel nem kell bajlódunk, csak oly tárgyat kell keresnünk, melyre a vonások ráillenek. Ilyen a *mög is sütik, mög is főzik, még sė őszik mög?* Hurkának a cövekje. *Hun szokás mögszegni a kinyeret?* Ahol van. *Három hótúbú égy elevent hogy csinálnak?* Könnyen: a három halott az acél, kova, tapló és az eleven a szikra.⁴⁹

Sokkal egyszerűbbek és könnyebb megfejtésűek a *tárgyat elmondók*, melyek a feleletet a kérdésben a hangzók rövidítésével, elsietésével adják meg. *Tónaludátusz:* Tón a lúd átúsz. *Juális ménis, sikuton poris:* juh áll is, mén is, sík úton por is... Ezeknél a tárgyra nem is kell gondolnunk, csak a kérdés hangzására vigyáznunk.

Ebbe a csoportba osztottuk be azokat a tanálgatásokat is, melyekben a megfejtésnél nem az egész kérdésre, csak egy szóra kell gondolnunk, mert ezen fordul meg a kérdés. Ezeket *szőn fordulóknak* nevezhetjük. *Mė csinálták ezt a templomot?* Pénzért. *Mit csinál az Űristen, mikor az eső esik? Sarat.*”

Föltűnő, bár természetes, hogy találós kérdéseink között sok bibliai tárgyú akad. Ez nyilvánvalóan az alsóvárosi barátok hatására utal, akik kéregetés idején az ajándékot szívesen viszonzották egy-egy találós kérdéssel. A katekizmusnak e tréfás formáját, a baráthumornak jellegzetes megnyilatkozását a hívek is szívesen vették emlékezetükbe: *Hány nap múlt el azóta, hogy Ádám mög Éva a paradicsomban vót?* Hét, mert egyik hét nap elmúlik, jön a másik. *Hun nem vót még az Űristen?* Az utolsó

⁴⁶ Szép változata Borbély Mihály ajkáról. Hagyományok II. 156. Töredékes Kálmány I., 163.

⁴⁷ Hagyományok 102.7.

⁴⁸ Iratosi kertek alatt 11.

⁴⁹ Ezekre leginkább régi lakodalmban, a násznagy és vőfély közötti versengésnél került sor. Ott idézünk bővebben is belőlük. Jelentős olvasmányieredető forrásuk a „Szent Hilárus,” *Bod Péter* műve. Vö. még Kálmány I., 161.

ítéleten. *Mi van a mennyországban bűnös embőr kezecsinálása? Az Ur Jézus öt sebe. Hamarabb születtem, mint az apám. Hamarabb szoptam, mint az anyám. Én törtem mög öreganyám szüzességét. Ábel. Az apja Ádám, nem született. Az anyja, Éva nem szopott. A földbe, melyből az Úr Ádámot formálta, őt temették először.*⁵⁰

A CSALIMESÉKKEL főleg meséért könyörgő, regnáló gyermeket tréfálják meg. Kálmány gazdag gyűjtéséből idézünk néhányat:

Vót, hun nem vót...
Főnyergöltem a fakót.
Elmöntem egy kerek erdőbe.
Ott vót jó tűz, jó víz.
Jót ittam, jót melegödtem,
A fakót a fejem alá töttem.
Dél felé fölébredök,
Uccu nyerög!
Hun a fakó?
Talán bizony mögötte a farkas?

Elmöntem egy kis sűrűbe,
Möggráztam egy csipkefát.
Úgy hullott rúla a dió:
Majd agyonütötte
A mogyorót.
Odagyün egy öregasszony:
Uccu láncos Pista!
Mít szödöd tē itt a csicsókát,
Cellert, répát?
Nem neköd ültették az uborkát!

Nyergelöm a fakót, ugrok a deresre,
Nyargalok a mesék elébe.
Möntem, möntem, möndögéltem,
Égy nagy erdőségre értem.
Rám estelődött.
Kipányváztam a nyergöt,
Fejem alá töttem a derest.

A nyergöt évítették a farkasok, a derest ehordták az egerek. Égy tarisznya mákot vöttem a vállamra, mögént útnak indultam.

Möntem, möntem, möndögéltem,
Tanáltam egy nagy fát, arra főmöntem.
Azon vót egy rudasfa,
Annak a tetejibe vót egy rossz szoknya.

Mindnyáji ráncán vót egy zseb, abba szöbbnél-szöb mesék vótak. Válogattam őket. Aztán egy szél támadt, majd lēfútt rúla. Égyet ékaptam, de nagyon kurta vót.

Ha szél nem lött vóna,
Az én mesém is hosszabb lött vóna.

(Szaján)

Vót a világon egy embőr mög egy gyerök, hideg vót nagyon. Aszongya az embőr: gyerünk fő fiam a pallásra szántani! Szántanak, szántanak, tanáltak egy lādát. Szántsuk fiam, szántsuk, majd mögtanáljuk a kúccsát! Szántottak, szántottak, oszt mögtanáták a kúccsát is. Kinyitották a lādát, benne vót egy kurtafarkú egér. Észaladt az egér, észaladt a mese is.⁵¹

(Torda)

⁵⁰ Török Károly Csongrád megyei gyűjtéséből. MNGY. II, 361.

⁵¹ Kálmány II, 153, 154. Vö. még Kálmány I, 157-161. III, 185-197.

KIOLVASÓK. Egyik gyerek sokszor értelmetlen szavakkal is keveredő, ritmikus mondóka segítségével megállapítja, *kiolvassa* a tervezett játékban résztvevők sorrendjét, főleg hogy az utolsó szótag kimondásával kit illet az elsőség, majd ismételve: ki lesz a legutolsó, akié a legkedvezőtlenebb feladat. Csak néhányat idézhetünk:

En-te-ti-nusz,
Szó-re-ke-ti-nusz,
Szó-re-ke-tika,
Ola-bola-bam-busz.
(*Felsőváros*)

Szöm eggy,
Szöm kettő,
Szöm három,
Szöm négy,
Szöm öt,
Szöm hat,
Szöm hét,
Szöm nyóc,
Szöm kilenc,
Szöm tíz.
Kulláncs,
Dóra dobsz,
Szíve kávéja,
Arany pite,
Lotty!

(*Felsőváros, Tabán*)

Égy szöm,
Két szöm,
Három szöm,
Négy szöm,
Öt szöm,
Hat szöm,
Hét szöm,
Nyóc szöm,
Kilenc szöm,
Tíz szöm.
Kulláncs!
Ha én madárka vönék,
A fődre is lészállnék.
Onár, bónár,
Szabó Pétör, Szabó Pál.
Zöd ága,
Zöd levele,
Piros bora,
Borajtéka.
Ángyom tudja,
Ki né mondja!
Én, én tudom,
Majd kimondom:
Raj!⁵²

(*Tápé*)

Ó kőkút,
Körü-körü
Sürög-forog

Tarka-barka,
Vágott farkú
Jércetyúk.⁵³

(*Szőreg*)

Jó járnak a mónárok,
Mē jó nyár jár rájuk.

(*Alsóváros, Törökkanizsa*)⁵⁴

Pipakupak, papkalap.

(*Alsóváros*)⁵⁵

Néhány újabban gyűjtött⁵⁶ *tápai* kiolvasó:

Án dun desz,
Deszundári desz,
Kopla kopla, vicska,
Ördög vigye
Ezök közül ezt.

⁵² *Kálmány* I, 78, 79; Vö. még *Kovács* 437.

⁵³ *Kálmány* III, 98; Máshol sem ismeretlen, föltehetőleg iskolamesteri eredetű.

⁵⁴ *Kálmány* III, 98.

⁵⁵ *Kálmány* III, 94-96. *Kovács* 440.

⁵⁶ Lele József kéziratoss gyűjtéséből.

Ögyedöm, bögyedöm, pimpolára
Szól a rigó rokoncára.
Cérnára, cinögére,
Hiss ki liba a mezőre!

Pad alatt pad alatt
Föd alatt,
Sárga csikó
Nyerög alatt.
Lófuttató, juttató,
Nem vagyok én félnyakú.
Isten kovácsa vagyok,
Réz pácával kongatok:
King, kong, Szabó Pál,
Té ereggy ki,
Té humjál!

MONDÓKÁK, SZÓHABARLATOK. A szavak játékanak ritmikus öröme szülte azokat az akárhányszor értelmetlen, de mégis kellemesen hangzó, olykor pajzánkodó, sebesen mondandó szövegeket is, amelyeket nemcsak gyermekek, hanem jókedvű felnőttek is szívesen mondogatnak.

Tréfás *alsóvárosi* vendégségbe hívó:

Én általam, kendtök által,
Gyéek kendtök a résön átal.
Ha hoz kendtök:
Őszik kendtök,
Ha nem hoz kendtök:
Nem őszik kendtök.

A hét napjainak más vonatkozásban is idézett felsorolása:

Hetfe hetibe,
Kedd kedvibe,
Szerda szerelmibe,
Csütörtök csűrjibe,
Péntök pitvarába,
Szombat szobájába,
Vasárnap Isten házába.

Ide tartoznak a nyilván tanítómesteri eredetű szóhabarlatok, amelyeknek sebesen való elmondására bíztatják egymást, miközben könnyen beletörik a nyelvük.

Möguntam gyönyörű Győrnek
Győr várába laktomat.
Mert a Duna, Rába, Rábca
Rákja rágta lábomat.

(Szőreg)

ÁLLATHANG-UTÁNZÓK. A nyelvi játékok közé tartoznak végül és meghitt természetközelségről tanúskodnak a Kálmánytól nagy számban megörökített hangutánzóik.

Fecske: csöcsit, csöcsit, a farát.
Gyere be, gyere be, főzzél galuskát,
Túrúval galuskát,
Vajjal tésztát,
Zsírral levest,
Olajjal kápisztát!

Galamb: Ó, ó, ó, közös jószág
Sosé vót jó!

Gém: Nyers, nyers!

Pacsirta: (fölfelé szálltában): Főmék az Istenhön bornyú-
pásztornak!
(leereszkedőben): Lēejtöttem bunkósbotom,
Lēgyüvök érte.

Sárgarigó: Csörösnye, meggy, dió,
Magyaró de jó!

A SZEGEDI NYELV JÖVEVÉNYSZAVAI
(Függelék)

A szegedi népnyelvnek is bőségesen vannak idegen jövevényszavai, amelyek természetesen művelődési folyamatokat, szellemi és gazdasági hatásokat is találóan tükröznek. Ezek részben a köznyelvben is élnek. Mi inkább csak azokat idézzük, amelyeket általában szegedi táj ismer. Meghonosodásuk okaira és körülményeire lehetőség szerint esetenként bővebben szólnunk.

Legtovább, hosszú évszázadokon át érvényesült a hazai deákos műveltségnek szavakban is érzékelhető befolyása. Elsősorban az egyházi kultúra, de a paraszti közélet terén is számos latin szó honosodott meg. Csak a ritkébbakat, jellemzőbbeket soroljuk föl. Ilyenek: *advent* ~ *advént*, 'karácsony előtti időszak'; *ájér* ~ *zajer* a szélmolnárak nyelvén: 'hajnalban támadó könnyű szél', *apetitus* ~ *epetus* 'étvágy', *árkus* 'iv, (papír)'; *áziom* 'asylum', *ceremória*, *cinteröm* 'templom körüli temető' (kihalt szó); *daménom* 'dominium, nagyobb földbirtok'; *dátom* 'ajándék, adomány'; *déta* 'dieata, országyűlés, a szegedi népnyelvben szomszédok vasárnap délutáni közös beszélgetése, összeülése'; *dezentor* 'desertor, gézengúz'; *egzekúció* 'adóvégrehajtás'; *egzáment* 1. 'iskolai vizsga', 2. 'diákok vakációja'; *egzisztál* 'van, létezik'; *emines* 'kiváló'; *familia*, *famulus*, *foktom* 'factum, tett, megvalósítás'; *frekvencia* 'gyülekezet, ünneplő közösség'; *fundamentom* 'alap'; *funtus* 'fundus, háztelek'; *glória*, *grácia*; *ipiliom* 'imperium, királyi Magyarország, messze táj'; *inspektor*; *instácia*; *istramentom* 'eszköz, tárgy'; *invitál*, *kalkuláció*, *kánisz máter* 'kutyafaját'; *királyi komiszáros* 'királyi biztos' (Ráday Gedeon, Tisza Lajos); *kánikula*, *katédra*, *komédia* 'látványosság', *koméndál*, *komma*; *komplamentom* 'udvarias meghajlás'; *kompléta*, 'délutáni zsolozsma'; *konfesztor* 'szent hitvalló'; *kontrektus* 'szerződés'; *konvent*; *kommen* 'kolostor, szerzetesház'; *korda* 'öv', *kurátor* 'templomatya'; *lénia* 'vonal, vonalzó'; *lukszus*, *makula* 'szenny'; *missió* 'prédikációs lelkigyakorlat'; *modérál* ~ *modorál*; *náció* 'fajzat'; *nóblis* 'előkelősködő'; *passió* ~ *pásssó* 'Krisztus kínszenvedése'; *passzió* 'szenvedély, időtöltés'; *passzus* ~ *paksus* 'járlatlevél'; *pauza* 'szünet'; *penetencia* 1. 'töredelem, 2. 'gyötrelmes állapot'; *porció* 1. 'adó', 2. 'adag', *processzió* ~ *prosekcio*; *profesztor*; *protekcio*; *publikáció* 'élőszóval való hatósági hirdetés'; *purgátérom* 'tisztítóút'; *régnál* 'erősödik, állhatatosan könyörög'; *régula*; *rekrivál*; *rektor*; *réparál*; *repétál*; *rétérál* 'hátrál'; *rezedencia*; *rézovál* 'renovál'; *salláriom* 'járandóság, tiszteletdíj'; *sentencia*; *spekuláció* *stáció*; *statárium*; *stóla*; *szekvesztrom* 'hatósági zárlat ingatlanra', *szenátor* ~ *szinátor*; *szerbusz*; *taksa*; *titulus* ~ *titula*; *tortúra*; *turpis*; *tútor* 'falusi közgyám'; *urbárium*; *vakáció*; *viloncia* 'pörpatvar'; *virguya* 'mérőlúd'; *virtus*; *vizitáció* 'katonai sorozás'.

A középkor végén több kun szó, főleg név került át a szegedi népnyelvbe: *Öttömös*, *Szatymaz*, *Csőngöle*, *Zákány*, *Garga*, *Törtel*, *Csertán*, *Buzgán*, *Kerepes*, *Mízsér*, *Nyögér*. A *boza*, vagyis a kölesből erjesztett ital a kunoktól került át hozzánk. *Fraxinus* Gáspár, híres XVI. századi, szegedi származású orvos leveleiben többször is emlegeti. Egy szegedi gyermekmondóka értelmetlenné vált szóhasználatának egyik része: *tengőri herebere*. Helyesen: *tengele hele bele* 'Isten erejével, segítségével'. Ilyen még a *kapacsali-macsali* indulatszó, amelyet századunk elején alsóvárosi öregektől hallani lehetett. Így ijesztettek rá tréfás komolysággal csintalan gyerekekre. A töredék nem más, mint a kun Mi-atyánk végződése: *boka csalli*. Értelme: 'ez erős' (vagyis az Isten), ami Mészáros Gyula szerint szabad átkötése a protestáns szövegváltozatnak: *mert tiéd az ország, a hatalom és dicsőség*.

A másfél százados hódoltság emlékezetét számos török jövevényszó is őrzi. Ezek olykor délszláv közvetítéssel kerültek nyelvünkbe. Ilyenek: *alvét* 'törökméz', *asztorka* 'zsakfajta', *bagaria* 'kidolgozott bőrfajta', *bas* 'hajórész', *betyár*, *bosztán* 'konyhakert', *buja* (vászon), *csalma* 'süvegfajta', *csámesz* 'hajóféle', *csárda* 'hajókunyhó, kocsmá'; *csolák* 'hibás szemű, kajla', *dili* 'hőbortos', *dütt्यान* 'vásári lacikonyha', *emeng* 'török tisztviselő, emír', *fosztán* 'posztókalma', *futa* 'ruhakelme', *iplik* 'külső varrás a csizma sarkán', *késza* 'erszény', *kila* 'régi súlyegység', *kuti* 'dobozka', *limány* 'örvény', *mahomet* 'otromba nagy', *mazur* 'tönkrement ember', *oka* 'régi súlyegység', *papucs*, *serbetkocsmá*, *simindzsia* 'pékkemence', *szarahó* 'várerődítési szolgálattal tartozó', *szatt्यान*, *szárma*, *szekszénás*, *zisk-színás* 'títas', *szicsán* 'kénese', *Tabán* [ált.] városrész', *tarhonya*, *tombác* 'malomrés'. Mint látjuk leginkább a tárgyi világ, gazdasági élet szavai vertek gyökeret.

A szerb, délszláv jövevényszavak már a hódoltság idején meghonosodhattak, de a XVIII. század folyamán a palánki szerb polgárság, kereskedővilág, bunyevác bevándorló nép is átadhatta őket. Ilyenek a teljesség igénye nélkül: *abronyica* 'vízhordó rúd'; *búger* 'régii négykrajcáros pénzdarab'; *cérkó* 'pravoszláv templom'; *cicvara* 'tejfölből, tojásból készült omlettszerű étel'; *csetnik* 'bácskai dísznő-fajta'; (új) *dángubáz* 'kényszerű tétlenségben tölti az időt' (hajós, fuvaros); *débëlla* 'lomha, nagytestű fiatal fehérnép'; *dërgovác* 'vásári vagy házaló kereskedő, kupec'; *domëntát* 'állvány a bögőshajón'; *doszta* 'elég'; *garaboly* 'egyfülű kézikosár'; *góhër* 'szőlőfajta'; *kázsél* 1. 'szerbül beszél', 2. sebesen, hadarva beszél'; *kukora (bárány)* 'Digitalia sanguinalis'; *ludj* 'főzeléknek való tök'; *matak* 'a halászok farhámjának egyik része'; *móva* 'kalákában végzett munka'; *paprika*, *poszmat* 'trágya'; *poszora* 'hagymamártás'; *próbaszëtyu* 'próbaszerencse'; *sëtyëra* 'szerető' (gúnyos); *sumár* 'fiatal parti erdő'; *sëvëjëdna* 'mindegy'; *szurutyka* 'savótól még el nem választott aludttej'; *tányërica* 'napraforgó'; *tëräj* 'rajta, gyerünk', *tëräjgat* 'irányít, helyes útra térít'; *uszkucsil* 'eltűnik, megszökik'; *uzmi* 'borra-való', *vëcsár* 'zajos házimulatság', *vótká* 'pálinkafőzésnél az első lepárlás eredménye'. Kihalt szavak: *csobán*, *bács*.

Igen jelentős természetesen a szerb nyelvi hatás azokban a sokszor sziget fekvésű vajdasági falukban, amelyek etnikailag a szegedi tájhoz tartoznak. Ennek rendszeres vizsgálata sürgős feladat volna.

A német jövevényszavak a XVIII. századtól kezdve találnak helyet népünk szókincsében, amikor megnyílik az út a nyugati, elsősorban az osztrák-bécsi művelődési hatások, iparos vándorlások előtt is. Ezek a mindennapi élet, háztartás, ételkultúra, ruházat, lakásberendezés, ipari élet polgári-sultabb vonásain tükröződnek vissza. Forrásuk, közvetítésük igen változatos. Résztvesz benne a céhélet, az elmagyarosodó palánki polgárság, katonáskodás, üzleti nyelvvel a kezdetben németül beszélő zsidó kereskedővilág, végül pedig a modern kispolgárság és alvilág osztálynyelve. A német jövevények között latin, francia eredetű szavak is bőven akadnak.

A céhélet szavai között minden szakmának természetesen megvan a maga szókincs, amelyet nemcsak idegen iparosok, hanem vándorló magyar mesterlegények is meghonosíthattak. Hosszadal-masságuk miatt bemutatásukra itt nem kerül sor, hiszen a mesterségek részletes jellemzésénél ügyis találkozzunk velük. Hasonlóképpen a katonai, konyhai és kártya műszavakat is a maguk helyén külön ismertetjük, minthogy ezek is inkább a szakmai nyelvhez tartoznak. Itt csak néhány általánosan jellemzőt mutatunk be. Olyant, amelyik a szegedi köznyelvben is járja, esetleg csak járta.

Közszavak a polgári, mindennapi életből: *ajriktum* 'polgári lakásberendezés', *atrec* 'cim'; *ek-cájg* 'polgári evőeszköz'; *farba* 'nem nyerő szín a kártyában'; *flanc* 'oktalan fényűzés, főleg ruházko-dásban'; *frajla* 'urasági szobalány, fölfelé züllő fehérnép'; *gájsicc* 'utcai pécéárús'; *gálánt* 'divatosan öltözött'; *gránic* 'országhatár'; *hausznek* 'háziszolga, léhűtő cseléd'; *matralistabót* 'fűszernagykeres-ke-dés'; *placc* 'üres térség'; *pramonát* 'alsóvárosi templomkert'; *purger* 'német polgár'; *rajcsúr* 1. 'ka-tonai lovaglóliskola', 2. 'tánciskola'; *raszti* 'pihenő (menet, munka közben)'; *silt* 'cégtábla'; *stand* 'nap-számósok, fuvarosok várakozó helye'; *szatler* 'kocsifényező'; *tajcsol*, 1. 'német módon táncol', 2. 'egy helyben toporog'.

A közlekedés világából: *dëlézsanc*, *parti* 'vasúti pályamunka'; *pasasër* 'személyszállító gőzhajó'; *randzsër* 'rendezőpályaudvar'; *rospont* 'forspont'; *sifontház* 'hajózási hivatal'.

Az üzleti élet köréből: *abalda* 'dohánybevéltő'; *akcis* 'szeszadó'; *avizál* 'értesít'; *azlag* 'kíra-kat'; *bangorót* 'tönkrement ember'; *cëndzár* 'ügynök'; *deferenc* 'különbség'; *financia* 'pénzügyigaz-gatóság'; *firma* 'cég'; *interes* 'kamat'; *kalició* 'óvadék'; *kapitárospéz* 'tőkepénz'; *kontó* 'hitel'; *krakk* 'csőd'; *kuncsaft* 'vevő'; *licita* 'árverés'; *profit* 'haszon'; *rezi* 'üzemköltség'.

A felsővárosi cigányok nyelvéből is átkerült néhány szó a szegedi külváros, alvilág szókincsébe: *lácsó* 'gavallérosan költekező ember'; *dëvla* 'Isten'; *dadë* 'öreg'; *kár* 'membrum virile'; *kula* 'excre-mentum'; *roma* 'cigány'.

Orosz jövevények: *dokument* 'igazolvány'; *davaj* 'előre, rajta'; *karasó* 'helyes'; *kulák*.